

УДК 811.161.2'282.2'342'366'373(477.74-22=163.2)
DOI: 10.30970/sls.2021.70.3755

ВИЗНАЧАЛЬНІ РИСИ ГОВІРКИ СЕЛА ДЕЛЕНИ (БЕССАРАБІЯ)

Валентина КОЛЕСНИК

*Національний університет “Одеська юридична академія”
Кафедра прикладної лінгвістики
вул. Академічна, 9, Одеса, 65009
ORCIDID: 0000-0002-5400-8986
e-mail: vakolesnik2@gmail.com*

У статті досліджуються основні фонетичні, морфологічні та лексичні маркери говірки села Делень Арцизького району Одеської області, яка належить до північно-східних болгарських говірок балканського типу. Село засноване у 1830 р. біля колишнього татарського селища Давлет-Агач переселенцями з села Делени, що на території Туреччини.

На фонетичному рівні це рефлекс *ятя*, стабільність консонантів *х* та *ф*, йотація голосних на початку слова та ін. Диференціює говірки так звана *культурна лексика*, зокрема назви міфічних персонажів, обрядова термінологія, деякі назви тварин, наприклад, ласиці *червена мишка*. Якщо лексеми *таласьми*, *самудиви*, *орисници*, *ирменки* відомі майже в усіх болгарських говірках, то лексема *кара-конджол* функціонує переважно в південно-східних болгарських говірках. Серед раритетних варто відзначити лексему *устрел*, зафіксовану в деленській говірці у значенні ‘сильний вітер’. Диференціює говірки і весільна термінологія, зокрема лексема *установани*, яка в інших бессарабських болгарських говірках не трапляється. Одним із маркерів деленської весільної термінології є лексема *чепани* ‘короткий танець’. До раритетних лексем, які зберігають староболгарські форми та значення, належить назва равлика в деленській говірці – *оли-боли*.

Здійснений аналіз дає підстави стверджувати, що субетнічні елементи говірок дуже стійкі. Болгарські переселенські говірки не є конгломератом різних говірок, так званого койне, це різні говірки, вони різняться в основному фонетичними та лексичними особливостями: носії говірок досі зберігають діалектні риси материкових говірок.

Ключові слова: болгарські переселенські говірки, деленська говірка, фонетичні, граматичні, лексичні та етнокультурні маркери, субетнічні елементи.

Болгарські переселенські говірки – унікальна скарбниця свідчень про сучасне і минуле болгарської мови. Їх описові присвятили свої праці відомі слависти – історики, етнографи і лінгвісти, а саме Ю. Венелін, А. Скальковський, В. Григорович, М. Державін, С. Бернштейн та багато учнів його наукової школи. Ці говірки стали предметом докладного картографування в “Атласі болгарських говорів в СРСР” (АБГ) у 1958 р. Опубліковані емпіричні матеріали заклали основу для вивчення ряду питань, зокрема, що залишається і що змінюється у лексичній, граматичній і фонетичній системі болгарських переселенських говірок. Вивчення мовних елементів матеріальної і духовної

культури болгар півдня України повинне показати внутрішній поділ переселенських говорів та встановити їхні зв'язки з метрополією, а також відтворити деякі відсутні ланки попередніх етапів розвитку мови, визначити типи переселенських говірок та з'ясувати їх генезу.

Село Делень Арцизької міської громади Болградського району Одеської області (до 1944 р. Давлет-Агач, до 1991 р. – Делени) розташоване на правому березі річки Аліяга, яка впадає в озеро Китай, за 25 км від районного центру Арциз і 9 км від залізничної станції Давлет-Агач. Засноване у 1830 р. після російсько-турецької війни 1828–1829 рр. Пращури деленських болгар є вихідцями із села Девлетли-Агач, що на території сучасної Туреччини. Згодом сюди доселилося ще 30 сімей із Сливенської околиці.

За класифікацією авторів АБГ, говірки сіл Твардиця, Виноградівка (Чумлен), Ярове, Горіхівка, Виноградне, Каланчак, Дмитрівка, Кирнички, Голиця, Делени належать до *чумленсько-твардицької* підгрупи, яку ще називають сливенською (АБГ, с.38). Проте, згідно з нашим дослідженням, ці говірки здебільшого є ямбольськими (як і говірки сіл Ярове і Кирнички) або навіть представляють інший підбалканський тип (Барболова та Колесник, 1998).

В АБГ говірка села Делени під номером 40 охарактеризована як мішана південно-балканська, що належить до твардицько-чумленської групи говірок (АБГ, 1958, с.42). Докладний опис специфіки деленської говірки відсутній. Наше дослідження дає підстави стверджувати, що АБГ містить чимало неточних та помилкових даних, а саме:

1) на карті № 9 АБГ “Рефлекси *ятя* (вимова слова *сено*)” відзначено, що в деленській говірці наголошеним є перший склад – *сяну* (як і в селах Табаки, Болгарійка, Тропоклу) (АБГ, 1958, карта №9, с.46). Нами ж зафіксована в деленській говірці тільки форма з голосною *и*: *сино* з наголосом на другому складі;

2) слово *желязо* вимовляється без лабіалізації – *жилязо*, у тому числі в деленській говірці згідно з АБГ, в балканських говірках, де представлена вимова *жуф* – *жувеят*, (АБГ, 1958, карта №13, с.48). Однак нами зафіксовані тільки форми з лабіалізацією: *жулязу*, *джулязу*;

3) в АБГ відзначено, що в деленській говірці у значенні ‘птиця’ вживається лексема *стичи* (АБГ, 1958, с.53). Нами ця лексема в деленській говірці не виявлена, тут вживаються тільки лексеми *итичи*, *итичка*;

4) у значенні ‘голубці’ в деленській говірці використовується лексема *сърми*. АБГ наводить лексему *гушки*: “Слово *гушки*, крім фракийських говорів, зустрічається ще в ряду балканських: в твардицькій групі, в селах Виноградівка (Бургуджи), Нові Трояни, Огородне (Чийшия), Делени...” (АБГ, 1958, с.82);

5) фонема [x] в багатьох болгарських говірках нестабільна. Характерною рисою деленської говірки є відсутність *x* на початку слова (*аресвам*, *арлец*) та в середині слова (інтервокального *x*), а в кінці слова ця фонема зберігається: *бях*, *видях*, *смах*, *страх* та ін. В АБГ на карті №36 відзначено: “збереження *x* у всіх позиціях знаходимо в ольшанській говірці, в ряду балканських...”, серед яких і говірка села Делени (АБГ, 1958, с.56). Усі ці спостереження спонукали нас до більш докладного опису цієї говірки, яка ще не була предметом окремого дослідження.

Деленській говірці притаманна низка характерних рис, а саме: у фонетиці відзначено північно-східний тип чергування *a/e* на місці *ятя*: *б'ал* – *б'ели*, *ц'ал* – *ц'ели*, хоча зафіксовано і *б'али навушта*, *л'ату* – *л'ет'ан* і *л'ет'ън*, *в'ара* – *в'ер'ан* і *в'ар'ън*, в кінці слова під наголосом вимовляється *-e*, іноді *-'a*: *дв'е/ дв'а*, *дубр'е/ дубр'а*, *къд'е/ къд'а*, але *зл'е*, *ръце*, *рам'ен'е*, *кол'ен'е*, *крил'е*; чергування *a/e* помічене і після

м'яких приголосних та шиплячих: *ж'аба – ж'еби, ч'аша – ч'еши, ш'анка – ш'епки, уфч'ар – уфч'ери, пийан – пийени*.

Повна редукція широких ненаголошених голосних властива більшості болгарських переселенських говірок, у тому числі деленській: *зил' ену, диб'елу, гур'ешту, пит'ел, сул' ену* та ін.

Приголосні перед голосними переднього ряду *е* та *и* зазнають палаталізації: *м'ен'а, т'еб'а, дит'е*. Для деленської говірки типовою є також м'якість приголосних *л'* та *н'* (*шел'чи, казан'чи, мийун'чи, мъл'ч'ешна вудъ, гъл'чъ* та ін.).

Фонетична система деленської говірки відзначається лабіалізацією звуків *е* та *и* в у: *жув'ейа, чур'еша* та ін. У ненаголошеній позиції репрезентантом фонем */ъ/* є звук, близький до */а/*. Поширення набуває депалаталізація перед голосними заднього ряду: *рокла* (літ. рокля), *вара* (літ. вярва).

Виразною особливістю вокалізму є наявність ероподібного середньорядного голосного [ʔe] (так зване –*е Мілетичеве*), який чітко проступає при рефлексії ненаголошеного [e] перед [н], [л], [р]: *бол'ън, глад'ън, пъл'ън, в'еч'ър*.

Типовою для балканських говірок є нестабільність фонем *х*: в деленській говірці вона відсутня на початку слова та в інтервокальній позиції (на її місці може вимовлятися *й*), але зберігається наприкінці слова (дієслів, іменників, прикметників): *убъф, ора, уро, снаа, дреи, б'аа і б'айа*, але – *сух, глух, см'ах, кутих*. Кінцеве *х* у прикметниках змінюється на звук *ф*: *суф*.

Стабільна фонема [ф] у деленській говірці: *фасул, файда, фиданъ, филиз, фарта, финер, фудул* та ін. Фонема [в] – нестабільна. Нерідко *ф* вимовляється на місці *в*: *фл'ава, читфъртък, нафкос, мръфки, сфариими, пулоф'ар* (пуловер) та ін. Вимова *вол* характерна для чийшійських говірок та більшості фракійських, в деленській же говірці зафіксована тільки лексема *ол*.

Активно задіяні африкати *дж* і *дз*: *аджи, джам, чикмидж'е, дзардзъли, дж'урапи, дж'оп, джубри, дърджъ, пърджа, дзурлъ, дзардзалийа, дзаранъ, дз'аннувам, дз'умб'ул, уздр'ал, връдзувъм, мръдз'ал* та ін.

Зафіксований нами і протетичний [й] перед [e] на початку слова: *йес'ен, йефтин, падниа, йегни, йедър, йепна съ, йерг'ен, йерм'енци, йес'ан, йефтин* та ін.

Після шиплячих та африкат зафіксована лабіалізація ненаголошеного етимологічного *е* та *и* в лексемах *ч'ур'еши, ч'ул'ак, дж'ул'азо, ж'увей*, але *жиф*. Характерним є твердий приголосний в закінченнях дієслів 1-ї особи однини та 3-ї особи множини: *рабутъ, вадъ, вадът, видъ, видът, дъ пуступъ, удпалът, цъфтът; капъ, скубъ, дремъ, апът, спъ, сидъ, криштъ, ридъ* та ін.

На відміну від чийшійської говірки, для деленської характерна асиміляція у сполюках *дн, бн*: *панна* (падна), *с'енна* (седна), *гланна, инъ*, в групах приголосних *мн* вимовляється *вн* – *повна, тъвну*.

У деленській говірці переважає вимова *ъ* після сонорних *р, л*, тобто сполюки *-ръ, -лъ*: *бръзам, зръну, длъгу, връдза, зръну, тръкам,блъа* (бълха) 'блеха', *блъвам* (бълвам) 'блювати' та ін., але *върба, сърце*. Сполюки *-ръ, -лъ* характерні також для говірок ь-діалекта: села Вале-Пержи, Острівне, Кирнички, Заря, Великий Буялик, Тернівка, Тропоклу та деяких інших. В основному балканський акцентологічний тип у них збережено.

Характерними морфологічними явищами є: 1) членна морфема для іменників чоловічого роду переважно *ъ* (під наголосом) та в ненаголошеній позиції *а* ('а після м'яких приголосних); 2) творення форм дієслова простого майбутнього часу за допомогою частки *ша* (*шъ*); 3) використання дієприкметників, утворених від усіченої основи

(характерна риса фракійських говірок): *дун'ел, фл'ал, изл'ал* та ін.; 4) односкладові іменники чоловічого роду утворюють форми множини за допомогою флексії *-ове* та *-уй* не під наголосом (*гр'ахуй, д'енуй, мъжуї* та ін.); 5) наявність форми допоміжного дієслова *сьм* в теперішньому часі для 1-ї особи множини *ни снї* та *ни смї*; водночас відсутність допоміжного дієслова для 3-ї особи однини: *Та силну капризна*; 6) коротка форма знахідного відмінка особового займенника 3-ї особи однини ж. р. – *га, зь*; 7) вказівні займенники *тоо, таа, тава, тьяа, тийе*; 8) наявність сурядного сполучника *ачи*: *Нимала баба б'елица, ачи си купила прас'енце*.

Найбільш динамічною, як відомо, є лексична система. Саме лексика демонструє визначальні ознаки різних етносів. Лексичні маркери надають деленській говірці певної унікальності. На лексичному рівні при порівнянні систем “північ–південь” виявляються протиставлення: *дъщеря – щерка* ‘дочка’, *стан – разбой* ‘ткацький стан’, *зеле – лахна* ‘капуста’, *гълча – хуртувам* ‘говорити’, *черница, ягуда – дудала* ‘шовковиця’, *суфра – синия* ‘маленький низький столик’, *джумерки – джубринки* ‘шкварки’, *итъркел – л'улек* ‘лелека’, *сички – синки* ‘усі’ та деякі інші. Для деленської говірки характерні здебільшого лексеми, властиві північно-східним говіркам: *дъштеря, стан, зеле, черница, суфра, джумерки*, але варіативно використовуються дві лексеми – *сички* та *синки* (рідше), а у значенні ‘говорити’ вживається лексема *приказвам*.

Диференціюють говірки і деякі форми частовживаних лексем. Для деленської говірки характерною є вимова *царули, чила* (пчела), лексеми *джунї, дъшт'ер'а, старна* ‘щокї’, *тасма* ‘ремінь’, *м'енгиши* ‘сережки’, *синци* ‘намісто’ *пъп'еш, пъп'ъш* ‘диня’, *диня* ‘кавун’, *пашой* ‘кукурудза’, *куйрук* ‘хвіст’, *мисир* ‘індик’, *мисирка* ‘індичка’, *итърк'ал* ‘лелека’, *гага* ‘дзьоб’, *милина* ‘листяний пиріг з бринзою’, *кутл'е* ‘мізинець’, *сърми* ‘голубці’ (в АБГ – *гушки*), словосполучення – *истрий си рѣц'ети*.

Погріб у формі підвалу з земляними східцями в деленській говірці називають *бурдел*. Це запозичення з румунської мови фіксується і в сусідній чийшійській говірці та в Кирничках (*бурдей*). В деленській говірці вживається також запозичення з української мови – *погріб*.

Шовковичний кокон в деленській говірці, як і в кирничанській, буяликській та тернівській, називається *мамул* (*Бубите ставає на мамул*). Для сусідньої чийшійської говірки характерною є лексема *пашкул* – саме вона, на думку Івана Ілієва, є маркером говірок болгарських поселень в Елховській околії (Маломирово), звідки прибули переселенці з сіл Лошинівка, Суворовота ін. (Илиев, 2020, с.118).

Раритетною є деленська лексема *кумпул* (*На гърлиша има пиро и кумпул*), яка не зафіксована в інших болгарських бессарабських говірках. В метрополії ця лексема відзначена словниками тільки як назва слив: *кумбула* діал. ‘джанка, трьносливка’, *кумбола* ‘сливово дърво’ (В.Търновско), *кумбулка* ‘вид слива; дървото и плод’. На думку Шухарда, ця лексема похідна від лат. *columba* і *columbula*, де, вірогідно, є запозиченням з грецької, зафіксована і в албанській мові’ (БЕР, 3, с.129). Подібна кругла споруда на мурі характерна і для с. Заря, де вона називається *пампул*.

Лексичні раритети за своїм походженням неоднорідні. Це стосується як спільнослов'янських лексем, так і слів іншомовного походження. Історія деяких лексем веде до ранніх джерел спільнослов'янської єдності. Інші спроможні ідентифікувати субетнічні елементи. Староболгарські лексичні елементи в болгарських говірках діаспори досліджував І. Стоянов. Він відзначив такі архаїчні слов'янські лексеми, як *изпръхна, зъмя, заюсвам* (болг. літ. заспивам ‘засипати’), *ино, сейно* (болг. літ. постійно, винаги ‘постійно, завжди’) та ін. (Стоянов, 2002). У деленській говірці нами зафіксовані лек-

семи *найно* (болг. літ. *заедно* 'разом'), *ино*, *сейно*, *изпръхна*, *зъмя*, *заюсвам*, *рача* 'хочу', болг. 'багато', а також збереження носового голосного в слові *дивиндисе*.

До раритетних лексем належить назва равлика в деленській говірці – *оли-боли*. Це одна з тих лексем, яка зберігає староболгарські форми та значення. Перша частина цієї лексеми (*оли*) утворена від дієслова *олязвам* у значенні 'лазя (пльзя) навсякгде', похідного від дієслова *лезя* 'лазити' (БЕР, 4, с.856). В болгарських діалектах, для яких властива нестабільність консонанта *х*, нерідко трапляються форми *ой* (ходи), *ойи* (ходиш), *ойм* (ходим) та ін. Лексема *ойлак* в значенні 'равлик' зафіксована в метрополії в м. Казанлик, де вона теж утворена від цього кореня (БЕР, 4, с.824). Друга частина цієї назви (*боли*, *боле*) в староболгарській мові та в деяких болгарських діалектах мала значення 'більше, краще'. Вона зафіксована в цьому значенні в багатьох рукописах – Супрасальському рукописі, Синайському псалтирі, Савиній книзі, Зографському євангелії, Марійнському євангелії та ін. (БЕР, 1, с.65). Таким чином, лексема *оли-боли* мала значення 'повзти краще, швидше (*боле*)'. В кирничанській говірці равлика називають *тодър-модър*, в чійшійській – *тодър-бодър*, в зорянській – *тодурче-бодурче*.

При порівнянні лексичного складу деленської говірки з іншими болгарськими бессарабськими говірками майже в кожній ЛСГ виявляються раритетні лексеми, навіть ті, які характерні тільки для деленської говірки. Наприклад, у ЛСГ "Назви хлібів" це лексеми *намесник* (від дієслова *намесвам* 'перемішувати, змішувати'), *ругачки*, *кравайчи* (у значенні 'бублик'). Обрядову функцію лексеми *намесник* фіксує й етимологічний словник: *намесник* 'домашній дух, покровитель, жертва, яку приносять домашньому духу-покровителю'. З таким значенням лексема зафіксована у Родопах, Скребатно, Гоцделчевско (БЕР, 4, с.485). В БЕР ця лексема не містить значення 'виріб з тіста'. Можливо, лексема *намесник* мала значення 'жертва, яку приносять домашньому духу-покровителю'.

Більш вживаною в деленській говірці є лексема турецького походження *пазлама* (БЕР, 5, с.8–9). В Деленах *пазламаци* зазвичай печуть на день св. Трифона (14 лютого), коли починають обрізати виноград.

Диференціює говірки і так звана *культурна лексика*, зокрема деякі назви міфічних персонажів, обрядова термінологія, деякі назви тварин, рослин та ін.

Ласиця в болгарській мові має назву *невестулка* – похідна від лексеми *невеста* 'наречена, молода дружина'. Етнографи відзначають, що у південних слов'ян лексема *невестулка* 'ласиця' пов'язана з прядінням та ткацтвом, яке характерне тільки для жінок (Славянская мифология, с.276). В с. Заря ласицю називають *булюа булчица*, в кирничанській говірці – *кадънка*. В сусідній купоранській говірці ласицю також називають *кадънка*, *кадъна*, яка в болгарській мові має значення 'туркєня', в переносному значенні 'жінка, яка не працює, але живе у достатку і гарно одягається'. Лексема утворена від тур. *kadin* 'жінка, заміжня жінка; знатна дама, яка належить до знаті' (БЕР, 2, с.133). В Деленах ласицю називають *червена мишка*, ця назва в Болгарії зафіксована в с. Делчево Гоцделчевської околії (БЕР, 4, с.143). Назва пов'язана як із жіночою еротичною символікою, так і з хтонічними уявленнями. Хтонічна природа "характерна для тих тварин, які ходять по підземеллю, вказують на місце закопаного в землі скарбу" (Славянская мифология, с.276). Лексема *червена* у цій назві має значення 'гарна'.

Хтонічну природу мають і ведмеді (болг. *мечка*), які живуть у печерах (РДК, с.220). У балканській культурі ведмідь є символом плодючості та материнства. В Західній Болгарії це основний персонаж дружини кукерів на новорічному маскарадному святі. В Деленах "мечка" також є різдвяним персонажем. Карнавали "Мечка" і "Невєста" характерні для масочних походів у селах округу Брезник (Лесникова, с.30). Цей зви-

чай зберігся і в с. Вільне (Тарутинського району) та в Новій Іванівці (Арцизького району) (Лесникова, с.30). Але в Деленах *мечка* – це й обов'язковий персонаж весілля.

Серед назв міфічних персонажів у деленській говірці зафіксовані лексеми *караконджол* і *кукер*. Лексема *кукер* в деленській говірці вживається у значенні 'дитина, яка рано встає або яка не хоче засинати' (*Тоо кукар'ан ко станал т'їй рану сабал'ант'ь. Зако ни си л'ага уже тоо кукар'ан, оди ошти т'їй к'єну.*), а лексема *караконджол* має значення 'дитина, яка поводить себе непристойно, бігає, кричить': *Ко си заб'агал ис к'шити, к'ту н'акуй каракондж'ул. Б'агаиш к'ту н'акуй каракондж'ул.*

Лексеми *басматарки*, *баячки*, *урисниці* зафіксовані нами майже в усіх болгарських поселеннях Півдня України. Менш вживаною є лексема *йерменци*, яка записана нами в деленській говірці: *Ду сурукт'ахту д'ен'а лиуса, куту зас'енни сл'єнциту, тр'аба да б'ьда ф к'шити, кому да ни йурм'ен'аса – да ни забул'ей т'ешка бул'ешка, да ни фл'езиш ф с'еб'е си йерм'енци.* Лексема *арменки* у значенні 'міфічні істоти, які шкодять породіллі' зафіксована нами і в Кирничках (Барболова та Колесник, 1998, с.98).

Серед лексичних раритетів варто відзначити і лексему *устрел*, яка в деленській говірці функціонує у значенні 'сильний вітер': *Тоа в'ат'ър, так'ф устр'ел, т'їй студ'ену н'еска, силну замр'єзнах. Сил'ан устр'ел н'еска – гул'ам сил'ан в'ат'ър, т'їй замр'єзнахми, да ни са разбул'еим.* В метрополії лексема *устрел* – це народна назва деяких різновидів хвороб у людей та хвороб тварин, від яких вони помирали. Це може бути і нечистий дух, біс, ворог, вампір. Лексема збереглася у клятвах і прокльонах: *устр'ел те устр'елил; да го удари устр'ела.* Назва є похідною від праслов'янського *ustreliti*, що свідчить про активне функціонування лексеми *стріла* як символу хвороби в народних віруваннях (БЕР, 6, с.662). Лексема зафіксована нами і в деяких інших болгарських переселенських говірках, зокрема в говірці села Кулевча.

Диференціє говірки і весільна термінологія. Для північно-східних болгарських говірок характерними є лексеми *годеж*, *годя се*, *годеник*, *годеница* (як і в літературній болгарській мові). Вони виявлені нами і в деленській говірці, де раритетною є назва заручин – *установани*: *Фч'ера б'еши установани, дувад'аїа сватовниці да ги гуд'авами, младити.* Лексема *установани* в значенні 'сватання' в інших болгарських переселенських говірках та в метрополії не зафіксована. Вона утворена, ймовірно, від дієслова *уствам*, споріднена з лексемами *установеност*, *установен* у значенні 'усталений, узаконений, узаконеність' (Стоянов та Чмир, с.715). Дієслово *уствам* вживається і в деяких карпатських говірках у значенні 'заступатися за когось, захищати' (Словник буковинських говірок, с.571).

Одним із маркерів деленської весільної термінології є також лексема *ч'епани* 'короткий танець': *Пуд'ър н'еснити ч'епани. Играйт, ч'епат, са испрувикват, музиката свири, уро играйт.* Лексема утворена від дієслова *чепам* – 'танцювати танець *чепаница*'. У словниках сучасної болгарської мови лексема *чепам* не зафіксована, але вона увійшло до словника Найдена Герова (Герова, 5, с.540) та до деяких словників говірок у метрополії – в Троянській (Ковачев, Тотевски, с. 88) та у Врачанській околіях (Хитов, с.339). У Словнику народної духовної культури лексема *чепаница* в значенні 'різновид народного болгарського танцю – р'ченица' зафіксована в с. Ново Село Відинської околії (СЗБ), а лексема *чепница* – в Сливені, Карнобаті та в с. Жеравна (Речник ДК, с.457).

Номенклатура та система спорідненості є важливим джерелом у дослідженнях етнографічних груп. Так, практично збігається термінологія спорідненості чумлекьойців (с. Виноградівка Тарутинського району), гюльменців (Ярове, Євгенівка) та хасанбатириців (Виноградне). У Болгарії ці села розташовані недалеко одне від одного. Специфічною особливістю говірок цих сіл є лексема *стрина* на позначення батькового брата.

Специфічним *туканским* (характерним і для деяких фракційців) терміном є лексема *калеку* (чоловік сестри матері та чоловік сестри батька) (Шабашов, с.65). Для деленської та кирничанської говірок характерними є лексеми: *уйчу* та *учинайка*, *чичу* та *чинка* (в Деленах), *уйчо* та *уйна*, *чичо* та *чинка* (в Кирничках) (Барболова та Колесник, 1998).

У тематичній групі тваринницької лексики найбільш розгалуженим є сегмент, який стосується десигната *вівці*. Після переселення у Бессарабію болгари продовжували інтенсивно займатися вівчарством на цілих степах і луках. Тематична група лексики вівчарства розгалужена і різноманітна. В Деленах збереглися і активно функціонують назви приміщень для овець (*кошара*, *струнга*, *търла*, *агъл*, *дам*), назви пастиха (*фчар*, *фчарян*, *шилитарян*), назви отар (*сурия*, *фандачка*), назви овець за віком і статтю, зовнішніми ознаками та властивостями: *агни*, *азман*, *коч*, *фца*, *дзвиска*, *дзвиздачи*, *шили*, *сукалчи/чукалчи*, *сагмалка*, *цигейка* (з тонкою вовною), *шупанка* (з довгою) та ін., які в інших болгарських переселенських говірках вже не вживаються. В Деленах збереглися і назви міток на вухах овець, які є універсальними: *арлец прешен* і *дзаден*, *браснул*, *пряшен брасноу* і *дзаден*, *дзамба права*, *карнул* та ін. – *мишани*.

Як і в літературній болгарській мові, в деленській говірці чимало запозичень з турецької мови: *агъл*, *адаш*, *адет*, *айет*, *алай*, *алтън*, *аргатын*, *ардал*, *арлец*, *армаган*, *арман*, *арпаджик*, *аръш*, *аса*, *аслъ*, *асър*, *аталия*, *атър*, *баджанак*, *балдъза*, *баир*, *байряк*, *бакър*, *барут*, *батак*, *баур*, *башка*, *беки*, *билюк*, *булгур*, *буркан*, *бустан*, *бутуш*, *буя*, *дувар* та багато інших. Серед них чимало назв осіб: *абаджиян*, *атърджийка*, *даулджиян*, *мераджия*, *падарян*, *душманин*, *дулакчия* та ін. Музичний ансамбль Будинку культури в Деленах називається “*Дулакчия*”. Назва утворена від застарілої лексеми *дулакчия* ‘той, хто збирає старий одяг, лахміття’: *Дулакчия* – *койту збираа старата пуносийа, збираши утвар*’ за *димши*, *потури*, *вълна*, *пр’ежда*, *д’ету тькали*, *му викът дулакчийа*.

Результати нашого порівняльного дослідження дають підстави зробити висновок, що найбільше подібних фонетичних, морфологічних та лексичних елементів деленська говірка має з кирничанською, делжилерською, зорянською. Спільною фонетичною рисою для усіх цих говірок є сполучення *рв-*: *дръпам*, *кръпа*, *дръв’ан*, *гръди*, *сръбам*, *тръса*; лабіалізація голосних *е*, *и* в *у* в лексемах *жув*, *жув’аха*, *йач’умик*, *ч’ул’ак*; елізія приголосної *в* в деяких лексемах: *удиница* (воденица), *удувец* (вдовец), *чаун* (чавун), *уда* (вода), *улови* (волове); наявність африкат *дз* та *дж*: *дзад’ен*, *дзамба*, *дзаран*, *дзвиздак*, *дзардзала*, *мърдзелив*, *надзъд’а*; наявність протетичного [й] перед [е] на початку слова: *йедар*, *йефтин*, *йес’ан*, *йегни* та ін.

Значною мірою диференціює ці говірки *культурна лексика*. Тільки в деленській говірці зафіксовані лексеми *червена мишка* ‘ласиця’ і *оли-боли* ‘равлик’, назва заручин – *установани* та різновид танцю – *чепане*. Лексема *устрел* в деленській говірці функціонує у значенні ‘сильний вітер’. Лексичні маркери деленської говірки виявлені в різних дистантних зонах – балканських та слов’янських. Деякі з них не зафіксовані в інших слов’янських мовах. Можливо, вони утворилися під впливом різних конвергентних процесів.

Відродження національних культур, що почалося у 80-ті роки ХХ ст., сприяло відродженню викладання болгарської мови. У ті ж роки почалося і вивчення української мови в болгарських селах Бессарабії. Тобто, сформувалися нові агенти і канали комунікативного зв’язку – освіта і книга, що сприяло взаємообміну і збагаченню культур двох народів. Разом з тим, в останні десятиліття стрімко зникає традиційний пласт говірок, що змушує науковців якнайшвидше збирати й описувати цінний як для славістів, так і для балканістів матеріал. Вникнення в суть ієрархії цих територіальних діалектних одиниць і ґрунтова класифікація всього комплексу різнопланових проявів діалектного

процесу вимагають постійної уваги мовознавців та застосування різних методів дослідження. На підставі переважно лінгвогеографічних даних і зіставлення їх з історичними, етнографічними та іншими свідченнями можна зробити певні висновки про межі, які відбивають діалектне лексичне членування певної території та порівняти їх з діалектним членуванням у метрополії.

Список посилань

- Атлас болгарских говоров в СССР*, 1958, 1. Вступительные статьи. Комментарии к картам. Москва: АН СССР.
- Барболова, З. та Колесник, В., 1998. *Говорът на българите в с. Кирнички, Бесарабия*. Одеса: Астропринт.
- Барболова, З., Симеонова, М., Китанова М., Мутафчиева, Н. и Легурска П., 2018. *Речник на народната духовна култура на българите*. София: Наука и изкуство.
- Български етимологичен речник*, 1971–2002, 1–6. София: БАН.
- Бернштейн, С. Б., 1975. *Българско-руски речник*. Москва: Русский язык.
- Геров, Н., 1978. *Речник на българския език*, 5. София: Български писател.
- Гуйванюк, Н. В., 2005. *Словник буковинських говірок*. Чернівці: Рута.
- Илиев, И., 2020. *За произхода на населението в селата Лоциновка и Суворово (Украинска Бесарабия)*.
- Ковачев, С. и Тотевски, Т., 1998. *Речник на Троянския говор*. Троян: университетско издателство “Св. Климент Охридски”.
- Славянская мифология, 2002. *Энциклопедический словарь*. Москва: Международные отношения.
- Стоянов, І. А., Стоянова, Е. П. і Дадіверін, І. Г., 2002. *Мова болгар України в її усній та писемній формі*. Одеса: Оптимум.
- Стоянов, І. і Чмир, О., 1988. *Болгарсько-український словник*. Київ: Наукова думка.
- Хитов, Х., 1979. *Речник на говора на с. Радовене, Врачанско. Българска диалектология. Проучвания и материали*, 9. София: Издателство на БАН.
- Шабашов, А., 1996. Система родства болгар України: *Автореф. дис... канд. ист. наук*. Киев.

References

- Atlas of Bulgarian dialects in the USSR*, 1958, 1. Introductory articles. Comments to the maps. Moscow: AS USSR. (In Russian)
- Barbolova, Z. and Kolesnik, V., 1998. *The dialects of the Bulgarians in the village of Kirnichki, Bessarabia. Bulgarian dialects in Ukraine*. Odessa: Astroprint. (In Bulgarian)
- Barbolova, Z., Simeonova, M., Kitanova, M., Mutafchieva, N. and Legurska, P., 2018. *Dictionary of the folk spiritual culture of the Bulgarians*. Sofia: Science and Art. (In Bulgarian)
- Bulgarian etymological dictionary*, 1971–2002, 1–6. Sofia: BAS. (In Bulgarian)
- Bernstein, S. B., 1978. *Bulgarian-Russian Dictionary*. Moscow: Russian Language. (In Bulgarian)
- Gerov, N., 1978. *Dictionary of the Bulgarian language*, 5. Sofia: Bulgarian writer. (In Bulgarian)
- Guyvanyuk, N. V., 2005. *Dictionary of Bukovinian dialects*. Ed. N., V. Guyvanyuk. Chernivtsi: Ruta. (In Ukrainian)
- Iliev, I., 2020. *About the origin of the population in the villages of Loshchinovka and Suvorovo (Ukrainian Bessarabia)*. (In Bulgarian)
- Kalmakan, N., 2013. *Greeks of Malvi Buyalyk: 200 years in Odessa region*, 3. Odessa: Atlant.

Kovachev, S., Totevski, T. 1998. *Dictionary of the Trojan dialect*. Troyan: University Publishing House "St. Kliment Ohridski". (In Bulgarian)

Kolesnik, V., 2001. *Evgenovka (Arsa). Onomastics. Dialect. Dictionary*. Odessa: Hermes. Slavic mythology, 2002. *Encyclopedic Dictionary*. Moscow: International relations. (In Russian)

Stoyanov, I. A., Stoyanova, E. P. and Dadiverin, I. G., 2002. *The language of the Bulgarians of Ukraine in its oral and written form*. Odessa: Optimum. (In Ukrainian)

Stoyanov, I. and Chmyr O., 1988. *Bulgarian-Ukrainian dictionary*. Kyiv: Naukova dumka. (In Ukrainian)

Hitov, H., 1979. *Dictionary of the speech of the village. Radovene, Vratsa region. Bulgarian dialectology. Studies and materials*, 9. Sofia: Publishing House of BAS. (In Bulgarian)

Shabashov, A. V., 1996. *The system of kinship of the Bulgarians of Ukraine: PhD's abstract*. Kyiv. (In Russian)

DISTINGUISHING FEATURES OF DELENY VILLAGE'S DIALECT IN BESSARABIA

Valentina KOLESNIK

"Odesa Law Academy" National University,
9, Academicheska St, Odesa, Ukraine
kathedra of Applied Linguistics
ORCIDID: 0000-0002-5400-8986
e-mail: vakolesnik2@gmail.com

Abstract

Background. The article deals with the basic phonetic morphological and lexical markers of Deleny village's dialect which is one of the eastern Bulgarian dialects of the Balkanic type, examines rare lexemes and dialects of the village Deleny, Artsyz district of the Odessa region, which was founded in 1828–29 by settlers from village Devlet-Agach. Currently, the area from which the Delenians came from is located on the territory of Turkey.

On the phonetic level: yatya reflexes, stability of the consonants *h* and *f*, iotation vowel at the beginning of the words, reduction of unstressed vowels and others. The dialects are differentiated by the so-called cultural vocabulary, in particular, some names of mythical characters, ritual terminology, and some names of animals. Whereas *talasmi*, *samudivi*, *orisnitsi*, *irmenki* are known to almost all carriers of migratory dialects, the lexeme *karakondjol* is recorded only in the southeastern dialects. Among the rare names, the lexeme *ustrel* should be noted, which we recorded in the Delenian dialect in the meaning of 'strong wind'. Wedding terminology differentiates the dialects as well. Thus, the lexeme *ustavani* in the meaning of 'matchmaking' was not recorded in other Bessarabian Bulgarian dialects. One of the markers of the Delenian wedding terminology is the lexeme *chepani*, which means 'short dance'. Among the rare lexemes that have preserved the Old Bulgarian forms and meanings, the name of the snail in the Delenian dialect – *oli-boli* should be noted. The lexical markers of the Delenian dialect are also the name of the weasel – *chervenishka*.

Results. Our research shows that sub-ethnic elements of dialects are very stable. The dialects under study are not a conglomerate of different dialects, the so-called koine, but different dialects that differ mainly in phonetic and lexical features: the speakers of the dialect firmly retain the dialectal features of the mainland dialect.

Key words: Bulgarian resettlement dialects, Delenian dialect, phonetic, morphological, lexical and ethnocultural markers, sub-ethnic elements.